

Alexander van Kessel en Carla van Baalen
[BEZORGERS]

IN DIENST VAN NEGEN PREMIERS

De dagboeken van
jhr. mr. A.J.M. van Nispen
tot Pannerden 1946-1972

Boom – Amsterdam

Dit boek is op 20 juni 2024 aangeboden aan mr. Th.C. de Graaf ter gelegenheid van zijn afscheid als voorzitter van het bestuur van de Stichting Parlementaire Geschiedenis, welke functie hij ruim zestien jaar heeft vervuld (2007-2023).

Afbeeldingen omslag: (boven) Dagboekfragment 16 juni 1963 (particulier bezit); (onder) Dagboekfragment 11 mei 1968 (ambtelijk dagboek, Nationaal Archief Den Haag); (flap) Van Nispen in de tuinkamer van het ministerie van Algemene Zaken, Plein 1813, Den Haag, 21 november 1970 (Fotopersbureau Hendriksen-Valk te Scheveningen)
Ontwerp omslag en binnenwerk: Brigitte Slangen
Verzorging binnenwerk: Bas Reijnen

© 2024 Erven jhr. mr. A.J.M. van Nispen tot Pannerden, Alexander van Kessel en Carla van Baalen | Boom

Eerste druk: juni 2024

Tweede druk (paperback): september 2024

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veeleenvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Auteursrecht ten aanzien van tekst- en datamining en machinelearning is nadrukkelijk voorbehouden. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

No part of this publication may be reproduced in the context of text and data mining for any other purpose which is not expressly permitted by law without the written permission of the publisher.

ISBN 978 90 2446 631 3 (hardcover)

ISBN 978 90 2446 944 4 (paperback)

NUR 680, 697

www.boom.nl

INHOUD

Tengeleide **6**

- 1 Schermerhorn 1945-1946 **19**
- 2 Beel 1946-1948 **33**
- 3 Drees 1948-1958 **47**
- 4 De Quay 1959-1963 **131**
- 5 Marijnen 1963-1965 **189**
- 6 Cals 1965-1966 **291**
- 7 Zijlstra 1966-1967 **367**
- 8 De Jong 1967-1971 **391**
- 9 Biesheuvel 1971-1972 **461**

Noten **474**

Publicaties Van Nispen **520**

Geraadpleegde literatuur **521**

Afkortingen **527**

Personenregister **530**

Over de auteurs **583**

TEN GELEIDE

Voorgeschiedenis

De dagboeken van jonkheer A.J.M. van Nispen tot Pannerden kwamen bij ons voor het eerst in beeld toen we onderzoek deden naar nieuwe financiële regelingen voor het koninklijk huis in de jaren zestig. Minister-president Rutte had in het najaar van 2016 opdracht gegeven tot dat onderzoek na publicaties van *RTL Nieuws* over een vermeende ‘geheime deal’ tussen het kabinet en het koninklijk huis bij de totstandkoming van die nieuwe regelingen in de Wet financieel statuut van het koninklijk huis. Bij de deal zouden de leden van het koninklijk huis gecompenseerd zijn voor bepaalde belastingafdrachten waartoe zij vanaf begin jaren zeventig verplicht waren. Uit ons onderzoek bleek overigens dat van een geheime deal geen sprake was: het kabinet had de Kamer behoorlijk geïnformeerd, en het door RTL veronderstelde compensatiebedrag maakte deel uit van een algehele herziening die ervoor moest zorgen dat de financiën van de Koning op orde kwamen. Door oplopende kosten was aanvulling van de inkomsten dringend noodzakelijk – zo erkende een overgrote meerderheid van de Kamer.¹

Spin in het web van de herziening van het inkomen van de Koning bleek tijdens dat onderzoek Van Nispen te zijn geweest, op dat moment de secretaris-generaal van het ministerie van Algemene Zaken. Als secretaris van de commissie-Simons, die zich in de jaren 1967-1969 over de belastingvrijdom van het koninklijk huis boog, en vanaf 1968 als voorzitter van de ‘contactcommissie financiële verhouding Kroon-Rijk’, drukte hij een zwaar stempel op het complexe herzieningstraject.²

Deze prominente rol bleek vooral uit het dagboek van Van Nispen, dat kort na zijn overlijden in juli 1972 op zijn verzoek was overgebracht naar het toenmalige Algemeen Rijksarchief.³ Van Nispen had daarbij bedongen dat de dagboeken de eerste halve eeuw verzegeld zouden blijven. Met instemming van het ministerie van Algemene Zaken werden de dagboeken in november 2016 beschikbaar gesteld aan het onderzoeksteam-Inkomen

Koning; overigens bleef het dossier gesloten tot 1 januari 2023, toen de vijftigjarige termijn verliep.

Uit het onderzoek naar de verwikkelingen rond het inkomen van het koninklijk huis bleek zonneklaar de waarde van het dagboek. Van Nispen noteerde daarin zijn opvattingen en analyses over de vele werkzaamheden die op zijn pad kwamen, en die vaak betrekking hadden op ingrijpende gebeurtenissen in de Nederlandse politiek. Hij bleek daarbij een scherpzinnig waarnemer, die stevige oordelen over de personen met wie hij tijdens zijn werk van doen had niet schuwde. Tijdens het doornemen van het dagboek voor het onderzoek naar de totstandkoming van het Financieel statuut van het koninklijk huis ging de aandacht soms onwillekeurig naar aantekeningen die andere onderwerpen betroffen. Hier werd het idee geboren om het dagboek integraal te publiceren.

Een van de (ondergeschikte) bevindingen in het rapport *Het inkomen van de Koning* betrof de vaststelling dat van ‘direct contact tussen leden van het koninklijk huis en de betrokken ambtenaren [...] in de geraadpleegde archieven overigens geen spoor [was] gevonden’.⁴ Hierop kwam ruim een jaar later een van de zonen van Van Nispen, Maarten, terug in zijn boek over de geschiedenis van zijn familie, waarin zijn vader centraal staat. Hij had voor zijn boek gebruikgemaakt van de dagboeken van zijn vader – de exemplaren die in familiebezit waren gebleven – en daaruit bleek dat in die jaren wel degelijk sprake was geweest van contacten met de Oranjes in de informele sfeer. Daarmee was onze belangstelling gewekt voor de pendant die er bleek te zijn van het ‘ambtelijke’ dagboek dat in het Nationaal Archief berust.

Inmiddels was het voornemen om dat ‘ambtelijke’ dagboek integraal in boekvorm uit te geven neergelegd bij het ministerie van Algemene Zaken en bij de kinderen van Van Nispen – in de persoon van de oudste zoon, Frans. Ook als bestuurskundige onderkende hij de wetenschappelijke relevantie van de dagboeken. Al snel ontwikkelde zich het idee om het ambtelijk dagboek, dat de periode van eind 1964 tot het overlijden van Van Nispen in 1972 omvatte, aan te vullen met de werkgerelateerde passages uit de dagboeken die zich in familiebezit bevinden.⁵ Van die gedachte is deze publicatie het resultaat.

Dit geïntegreerde dagboek-Van Nispen geeft een bijzonder inzicht in de wijze waarop een ambtelijke insider aankeek tegen en omging met de politieke ontwikkelingen en kwesties waarmee Nederlandse minister-presidenten in het tijdvak 1946-1972 werden geconfronteerd. Daarnaast is het dagboek ook lezenswaard vanwege de erin beschreven – zo herkenbare – alledaagse besognes, probleempjes, irritaties, opstekers en vreugdevolle momenten, ter afwisseling van de belangrijke ‘staatszaken’.⁶

*Jhr. A.J.M. van Nispen tot Pannerden (1914-1972) geportretteerd*⁷

Jonkheer Antoon Jan Marie van Nispen tot Pannerden werd op 17 juni 1914 geboren in het Gelderse Didam, waar zijn vader Antoine ('Tanne') (1884-1964) burgemeester was. Antoon was de tweede zoon uit een gezin van zes kinderen; zijn oudere broer Frans overleed al in 1933 aan roodvonk. Moeder Clara (1886-1975) was de dochter van Jean Philippe de Nerée tot Babberich, van 1893 tot 1916 lid van de Raad van State, en Lucy Thijssen (1853-1930). Tussen vader Tanne en moeder Clara trad een verwijdering op die ertoe leidde dat de echtelieden vanaf 1929 gescheiden van tafel en bed leefden. In deze periode bleef Van Nispen junior wonen bij zijn vader, die inmiddels sinds 1920 burgemeester van Zevenaar was.

De Van Nispens waren een Gelders adellijk katholiek geslacht, dat zich aan het einde van de achttiende eeuw had gesplitst in een aantal takken, waarvan er nog drie voortleven: Van Nispen (van 't Velde), Van Nispen tot Pannerden en Van Nispen tot Sevenaer. Nogal wat Van Nispens bekleedden posities in het openbaar bestuur; zo waren negen telgen uit het geslacht lid van een van de Kamers der Staten-Generaal. Voor zijn familie en voorouders heeft Van Nispen altijd een bijzondere belangstelling gehouden die het genealogische ontsteeg, getuige enkele historische publicaties.⁸ Die interesse gold ook de streek rond de thuisbasis van de Van Nispens ten zuidoosten van Arnhem, de Liemers.

Werd Van Nispen in zijn studententijd nog vaak 'Antoon' of 'Toon' genoemd, later werd het 'Buurt'. Die aanspreekvorm was in het gezin courant geworden omdat zijn oudere broer Frans de Gelderse variant voor jongere broer ('bruurke') niet kon uitspreken; Buurt werd vervolgens de (ook door hemzelf) meest gebruikte roepnaam.⁹ De jonge Van Nispen groeide op in een milieu waarin het katholieke geloof alomtegenwoordig en vanzelfsprekend was. Hoewel hij niet onkritisch was ten aanzien van de Kerk, bleef hij zijn hele leven overtuigd katholiek. Na zijn gymnasium, op het door de jezuïeten geleide Canisiuscollege in Nijmegen, studeerde Van Nispen van 1934 tot 1940 Nederlands recht aan de Roomsche Katholieke Universiteit Nijmegen. Deze had in het najaar van 1923 haar poorten geopend om de achterstand van het katholieke volksdeel in de bezetting van hoge posities in bestuur, wetenschap en cultuur in te halen. In het academisch jaar 1936-1937 was Van Nispen voorzitter van het Nijmeegs Studenten Corps Carolus Magnus. Tijdens zijn studie sloot hij vriendschappen met onder anderen mederechtenstudent Jo Cals, die eveneens bestuurlijk actief was in Carolus Magnus en die hij later in Den Haag weer zou tegenkomen.¹⁰ Van Nispen was tevens lid van het dispuut De Gong, net als aspirant-schrijver Godfried

Bomans, die na een rechtenstudie in Amsterdam in 1939 in de Karelstad wijsbegeerte was gaan studeren. Op enig moment woonden Van Nispen, Cals en Bomans in studentenhuizen in dezelfde straat.¹¹ Van Nispen studeerde op 12 maart 1940 af in de hoofdrichting publiekrecht. Dat afstuderen vond plaats tijdens een half jaar studieverlof dat hij genoot nadat hij in het najaar van 1939 was gemobiliseerd.¹² In mei 1940, ten tijde van de Duitse inval, was hij als reserve-tweede luitenant van de Grenadiers gelegeerd bij Den Haag en raakte hij betrokken bij gevechtshandelingen om de residentie.

In september 1940 trad Van Nispen in dienst van het ministerie van Financiën als juridisch adviseur bij de Adviescommissie Vorderingen ter regeling van defensieschaden, daarna was hij schadecommissaris voor Limburg en oostelijk Noord-Brabant. Van 19 maart tot 20 oktober 1941 zat Van Nispen gevangen in het Oranjehotel in Scheveningen, op verdenking van deelname aan verzetsactiviteiten. Het bewijs hiervoor kon echter niet worden geleverd, waarna Van Nispen weer vrijkwam en zijn werk in Limburg en Noord-Brabant hervatte. In mei 1943 nam hij ontslag uit overheidsdienst, toen hij weigerde ambtenaren aan te wijzen die in aanmerking dienden te komen voor de *Arbeitseinsatz* en hij Jodenverklaringen moest afgeven. Hij trad vervolgens toe tot een advocatenkantoor in Arnhem.

Tijdens zijn verblijf in het Oranjehotel was Van Nispen besmet geraakt met tuberculose; in 1943 werd in het ziekenhuis in Arnhem een geïnfecteerde nier verwijderd. Van Nispen zou nadien regelmatig gezondheidsproblemen kennen. Zo revalideerde hij van juli 1946 tot maart 1947 op paleis Het Loo, waarvan koningin Wilhelmina twee vleugels ter beschikking had gesteld als herstellingsoord voor oud-illegale werkers.¹³ Vanaf 1967 kreeg hij te kampen met gezondheidsproblemen die in 1971 verband bleken te houden met de ziekte van Kahler.

Van Nispen kwam eind 1945 in beeld bij het departement van de minister-president – toen nog Algemeene Oorlogvoering van het Koninkrijk (АОК) geheten – omdat in katholieke kring ongerustheid begon te ontstaan over de eenzijdig ‘linkse’ samenstelling van de staf. Minister-president Schermerhorn had om zich heen vooral mensen uit de voormalige gijzelaarskampen en de Nederlandse Volksbeweging verzameld – de zogeheten ‘Schermer-boys’. Zo was Piet Sanders benoemd tot secretaris-generaal en Henk Brugmans tot regeringscommissaris voor de voorlichting. Frits de Nerée tot Babberich, die met Schermerhorn in gijzelaarskamp Beekvliet had gezeten en die eind oktober 1945 benoemd was als commies-griffier van de Tweede Kamer,¹⁴ overtuigde de premier van de wenselijkheid om ook een representant van het katholieke volksdeel op te nemen in zijn

staf. Vervolgens schoof hij zijn achterneef Van Nispen naar voren. De Nerée schreef Van Nispen dat hij hem zag als ‘één van de weinige jongere katholieke intellectueelen [...] van eersten huize, die dit werk – waarbij diplomatieke kwaliteiten een zekere rol spelen – goed zou kunnen doen. Het zal heel behoorlijk worden gehonoreerd, en is voor iemand die de bestuurlijke richting uit wil een beste leerschool.’¹⁵

Op 1 januari 1946 begon Van Nispen zijn loopbaan op het Kabinet van de Minister-President, gevestigd aan Plein 1813 in Den Haag. Koesterde Van Nispen in de eerste helft van de jaren vijftig nog ambities om elders emplooi te vinden – hij solliciteerde in 1952 op het burgemeesterschap van de Gelderse gemeente Bergh (waar zijn voorvaderen in de achttiende en begin negentiende eeuw een bestuurlijke rol hadden gespeeld) –, hij zou uiteindelijk zijn verdere leven verbonden blijven aan Algemene Zaken. Eerst als secretaris en juridisch adviseur, vanaf 1956 als raadadviseur, en van 1962 tot zijn overlijden in 1972 als secretaris-generaal (sg).¹⁶ Hij zou tijdens zijn ‘25 jaar in het centrum van het staatsbestuur’¹⁷ negen minister-presidenten voorbij zien komen – Schermerhorn, Beel, Drees, De Quay, Marijnen, Cals, Zijlstra, De Jong en Biesheuvel – over wie hij in zijn dagboeken regelmatig treffende karakterisering en optekende. Voor Drees zou hij een grote bewondering blijven koesteren. Als regelmatig ‘invaller’ voor de secretaris van de ministerraad, J. Middelburg, nam hij in de jaren vijftig bovendien de interactie tussen de bewindslieden waar. Met enige regelmaat deed hij ook daar in zijn dagboek verslag van.

Van Nispen combineerde zijn ambtelijke loopbaan met een (op)groeïend gezin; de dagboeken getuigen er regelmatig van hoe hij werk en privé verenigde. In 1950 had hij Trees Weve (1925-2011) gehuwd, dochter van de prominente Nijmeegse notaris Karel Weve en Maria (‘Miesje’) Terwindt. Trees’ oudere zuster Toos was in 1943 getrouwd met Van Nispens studiegenoot en beste vriend Frans Goseling, de zoon van oud-minister Carel Goseling. Uit het huwelijk van Van Nispen met Trees Weve werden tussen 1951 en 1967 zeven kinderen (zes zonen en een dochter) geboren. Het gezin woonde in Den Haag eerst op kamers aan de Van Hogenhoucklaan 64, verhuisde vervolgens in 1953 naar een bovenwoning op de Van Alkemadelaan 167 en bewoonde vanaf 1962 Ruychrocklaan 110 – steeds in het Benoordenhout, het welgestelde deel van Den Haag. In de dagboeken zijn eveneens sporen te vinden van andere, niet-werkgerelateerde liefhebberijen van Van Nispen: de geschiedenis en streek van zijn familie, de Liemers, en de jacht. Die laatste ‘hobby’ paste geheel en al in een familietraditie.

Tijdens zijn loopbaan op Algemene Zaken (1946-1972) had Van Nispen drie steeds terugkerende aandachtspunten. Het eerste betrof de coördinatie van de overheidsvoorlichting. Bij zijn entree op het ministerie was dat onderwerp van controverse, aangezien Schermerhorn begin 1946 in de Kamer verweten werd het voorlichtingsapparaat van zijn departement in te zetten voor propaganda voor de door hem zo gekoesterde doorbraakgedachte.¹⁸ Schermerhorn aanvaardde de parlementaire reprimande en zette een commissie aan het werk die aanbevelingen moest doen over de reorganisatie van de overheidsvoorlichting. Van Nispen werd secretaris van deze commissie, die na enige tijd onder voorzitterschap kwam te staan van Gerrit Jan van Heuven Goedhart, de hoofdredacteur van *Het Parool*. Het was Van Nispens eerste grote 'klus'. Zoals RVD-geschiedschrijver Marja Wagenaar schrijft: vanaf dat moment zou hij voortdurend bij het onderwerp betrokken blijven.¹⁹ Als secretaris-generaal was hij ook voorzitter van de Voorlichtingsraad, het interdepartementale overlegorgaan waarin de overheidsvoorlichting werd gecoördineerd. Van Nispen had een voortrekkersrol bij de instelling van de commissie-Biesheuvel (1968-1970), die het kabinet moest adviseren over 'de maatschappelijke functie van de overheidsvoorlichting, over de openheid van de bestuursdienst en over het toekennen van een wettelijk omschreven recht van informatie aan de burgers'.²⁰ De instelling van deze commissie was een teken des tijds: de mondiger wordende burger vroeg meer transparantie van de overheid.

Een tweede aandachtsveld van Van Nispen was zijn streven naar doelmatigheid in het functioneren van de overheid. Efficiency stond bij hem hoe dan ook hoog in het vaandel. Uit zijn koker kwam de Rijksideeënbusorganisatie, een terugkerende prijsvraag voor voorstellen tot verbetering van de efficiëntie van de overheidsorganisatie. Van Nispen stak veel tijd in zijn geesteskind. In november werd hij bij gelegenheid van het veertigjarig bestaan van het Nederlands Instituut voor Efficiency (NIVE) onderscheiden voor zijn verdiensten op dit terrein.²¹ In 1969 was hij aanstichter en sleutelfiguur van de commissie Interdepartementale Taakverdeling en Coördinatie. De commissie werd voorgezeten door Chris van Veen, die als staatssecretaris van Binnenlandse Zaken belast was met onder andere overheidspersoneelsbeleid en overheidsorganisatie. Van Nispen drukte vervolgens een zwaar stempel op het in 1971 geleverde rapport-Van Veen.²² De commissie deed aanbevelingen voor een grotere efficiëntie van de rijksoverheid, onder andere door verschuivingen van beleidstaken tussen de departementen en door een sterkere coördinatie van de beleidsvorming.

De derde pijler van zijn werkzaamheden was constitutioneel van karakter. Van Nispen was in dienst gekomen als adviseur van de minister-president op juridisch terrein. Dat leidde ertoe dat zaken betreffende de Grondwet, de staatsrechtelijke verhoudingen, de Koninkrijksrelaties – vooral rond de ontwikkeling van de verhouding met (voormalig) Nederlands-Indië en met ‘de West’ (Suriname en de Antillen) – zijn aandacht vroegen. In dit verband was zijn rol als adjunct-secretaris van de staatscommissie-Van Schaik (1950-1954), die een algehele herziening van de Grondwet opgedragen had gekregen, cruciaal. Later, als secretaris-generaal, was hij nog betrokken bij de opstelling van de ‘Proeve’ van een nieuwe Grondwet (1963-1966) en bij het werk van de staatscommissie-Cals/Donner (1967-1971).

Het s c-schap viel hem toe in 1962, nadat Cees Fock, secretaris-generaal van az sinds 1949, naar Groningen was vertrokken en daar commissaris van de koningin werd. Van Nispen was op dat moment een van de twee interne kandidaten om hem op te volgen. Zelf zou hij er geen moeite mee gehad hebben als de vijf jaar oudere Onno Josephus Jitta – op dat moment al enkele jaren plaatsvervangend s c – de post had gekregen. In het kabinet waren echter ook voorstanders van de benoeming van een externe kandidaat, de diplomaat Dirk Spierenburg. Het premierschap kreeg, vooral vanwege de ontwikkeling op het gebied van de Europese integratie, een steeds internationaler karakter. Daardoor was bij de invulling van de ambtelijke rechterhand van de premier meer ervaring met buitenlandse politiek gewenst. In het kabinet pousseerden Norbert Schmelzer, als staatssecretaris van Algemene Zaken de politieke rechterhand van minister-president De Quay, vicepremier Henk Korthals en minister van Maatschappelijk Werk Marga Klompé de benoeming van Spierenburg. Uiteindelijk werd het, nadat in de ministerraad tegen de kandidatuur van Spierenburg bezwaren waren gerezen, toch Van Nispen, per 1 juli 1962. Daarmee werd hij, in de woorden van Roel Bekker, de hoogste ambtenaar van Nederland: hij zat immers het dichtst bij de voorzitter van de ministerraad.²³ Spierenburg werd kort daarna de eerste permanente vertegenwoordiger van Nederland bij de EEG en Euratom.²⁴

Als s c bevorderde Van Nispen het coördinerende karakter van het departement. In 1969 liet hij in *De Telegraaf* optekenen: ‘Wij moeten geen beleid uitstippelen voor andere departementen, maar ons departement moet drijven op de pontons van andere ministeries.’ Van Nispen fungeerde, zo stelde de krant vast, ‘als belangrijkste zeef’ tussen de minister-president en ‘de meelbaal vol politieke en maatschappelijke problemen die over hem

wordt uitgestort'.²⁵ Hij onderhield daartoe veel contacten met de s.c.'s van de andere departementen. De biografen van minister-president De Jong concluderen dan ook dat Van Nispen 'de ambtelijke spin in het web' was.²⁶

Als secretaris-generaal gaf Van Nispen in sterke mate vorm aan de personele invulling van de kleine ambtelijke ondersteuning van de minister-president, het Kabinet van de Minister-President. Enkele raadadviseurs trok hij zelf aan. Zo haalde hij Derk Ringnalda, die hem als secretaris-generaal zou opvolgen, weg bij Economische Zaken. Theo Gründemann, die hij had geobserveerd in het bestuur van de Sint Vincentiusvereniging Nederland (een internationale katholieke charitasorganisatie), kwam in 1968 in dienst als raadadviseur. Van Nispens laatste vangst was Herman Tjeenk Willink, die hij als een van de secretarissen van de commissie-Van Veen aan het werk had gezien.

Tijdens zijn periode als secretaris-generaal werd Van Nispen nadrukkelijk betrokken bij kwesties die raakten aan de specifieke verantwoordelijkheden van de minister-president. Dat gold bijvoorbeeld voor kabinetscrises: de val van het kabinet-Marijnen (voorjaar 1965) en van het kabinet-Cals (oktober 1966). Ook stond hij de minister-president terzijde bij de verlovings- en huwelijken van de prinsessen Irene, Beatrix en Margriet. In een andere koninklijke zaak, de herziening van de regeling van het inkomen van de Koning (resultierend in de Wet financieel statuut van het koninklijk huis in 1972) en de daaraan verbonden kwestie van de belastingvrijdom, was Van Nispen zoals eerder vermeld de voornaamste ambtelijke drijvende kracht.

Van Nispens gezondheid speelde hem vanaf het voorjaar van 1971 steeds meer parten. Hij overleed op 28 juli 1972, net 58 jaar oud, in het Westeinde Ziekenhuis in Den Haag. De uitvaart in de Haagse Paschaliskerk werd bijgewoond door prins Claus, minister-president Biesheuvel en diens ambtsvoorgangers De Quay, Marijnen en De Jong.

Na zijn dood werd Van Nispen bewierookt door parlementair journalist Van Raalte, met wie hij bevriend was geweest en die zijn creatieve geest en scherpe staatsrechtelijke inzicht roemde.²⁷ In de historiografie is het uiterst positieve oordeel over Van Nispen sindsdien niet fundamenteel gewijzigd. De biografen van Drees typeren hem als 'de speelse katholieke jurist [...] die hem [Drees, red.] bijstond in tal van juridische zaken en hem regelmatig, gevraagd of ongevraagd, notities deed toekomen'.²⁸ Het beeld houdt eveneens stand in het portret van oud-topambtenaar Roel Bekker in een studie over alle s.c.'s van Algemene Zaken.²⁹ Toch is Van Nispen niet helemaal ontsnapt aan het veranderende oordeel van de geschiedenis. In een recente publicatie over de gewelddadigheden gepleegd door Nederland

in Indonesië in de jaren 1945-1949 worden enkele kritische noten geplaatst bij Van Nispens rol in de opzet en presentatie van het onderzoek naar die 'excessen'.³⁰

De dagboeken

Van Nispen noteerde op 24 februari 1939 de eerste aantekening in zijn allereerste dagboek:

Onder de geslachtsnaam 'Verworvenheden' – gegeven door Henriette Roland Holst – zou ik de vele gedachten willen overbrengen, welke nu nog verspreid liggen in m'n geheugen. Het is m'n diepst verlangen ze op een betere wijze te bewaren dan tot nu toe. Hoe klein is 't wagentje, getrokken door geheugen! En toch hoeveel van die oude beproefde waarheden zullen mij in de toekomst kunnen helpen – zoo ik ze maar bij-tijd weer bij de hand heb. Wat zou ik er voor geven zoo ik die oude dagen nog voor m'n geest terug kon roepen – ze zijn voor altijd voorbij. Maar wat voor 't verleden te laat is, is voor 't heden nog te doen.³¹

Van Nispen is de rest van zijn leven persoonlijke notities blijven maken, in uiteindelijk negen dagboeken. Uit die dagboeken blijkt dat Van Nispen beschikte over een vaardige pen en er ook plezier in had om die te hanteren. Hij schrijft over de gebeurtenissen die hij meemaakte en die hem bezighielden, zijn werkzaamheden, de gesprekken die hij voerde en de personen met wie hij sprak. Vaak bevatten zijn aantekeningen rake typeringen van personen en situaties.

Van Nispen maakte lang niet elke dag aantekeningen. Het dagboek bevat zelfs flinke gaten: zijn aandacht werd naar eigen zeggen in sommige periodes te zeer afgeleid, hij maakte dan weken- of zelfs maandenlang geen aantekeningen. De geboorte van enkele van zijn kinderen zorgde bijvoorbeeld voor hiaten. Enkele dagboeken omvatten een periode met een specifiek karakter. Zo bevat het exemplaar over de periode tussen 19 maart en 20 oktober 1941 achteraf gemaakte notities over zijn gevangenschap in het Oranjehotel, de strafgevangenis in Scheveningen waar de Duitse bezetter politieke gevangenen vastzette. Van Nispen schreef de notities na zijn vrijlating, tussen november 1941 en (vermoedelijk) voorjaar 1942. Hij heeft dit dagboek, dat hij de titel 'Een gevangene voor God' meegaf, samen met de andere dagboeken over de jaren 1939-1946 na de bevrijding ter inzage gegeven aan het toenmalige Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, dat sindsdien een kopie bezit.³²

De (originele) handgeschreven dagboeken zijn nog steeds in familie-bezit. Eerder heeft Daniela Hooghiemstra voor haar boek over de verloving en het huwelijk van prinses Irene gebruik mogen maken van fragmenten uit dit dagboek.³³ NIOD-onderzoeker Bas von Benda-Beckmann maakte gebruik van de oorlogsdagboeken voor zijn in 2019 gepubliceerde *Oranje-hotel. Een Duitse gevangenis in Scheveningen*. De kinderen van Van Nispen verstrekten ons door henzelf opgestelde transcripties van grote delen van deze ‘particuliere’ dagboeken. Het gaat daarbij vooral om de notities over de werkzaamheden van Van Nispen op het ministerie van Algemene Zaken; de meeste passages die eenzijdig betrekking hebben op persoonlijke zaken zijn buiten de overdracht gehouden en niet door ons ingezien.

De in deze boekuitgave opgenomen passages uit de ‘particuliere dagboeken’ vormen een belangrijke aanvulling op het zogeheten ‘ambtelijke dagboek’, dat berust bij het Nationaal Archief. Dit ambtelijke dagboek, dat Van Nispen aan zijn secretaresse dicteerde en dat vervolgens werd uitgetypt, begint in december 1964. Van Nispen was toen twee jaar secretaris-generaal.³⁴ In zijn handgeschreven particuliere dagboek noteerde hij daarover:

Heb bij wijze van proef de laatste weken nogal wat dagboek aantekeningen op kantoor uitgedicteerd. Het lijkt me wel nuttig dat ik er mee doorga. Er zit nogal wat in dat zeer geheim moet blijven totdat... de historicus [er] over mag beschikken.³⁵

In mei 1972, met het eind van zijn leven in zicht, besloot Van Nispen, mede op advies van oud-premier De Jong, om de ambtelijke dagboeken over te dragen aan het Algemeen Rijksarchief, met een forse openbaarheidsbeperking.³⁶ Ook daarover maakte hij een notitie:

De Jong was het met mij eens dat deze dagboek aantekeningen, hoezeer er persoonlijke dingen in voorkomen, eigendom zijn van het rijk omdat ik ze in de kwaliteit en met de kennis van secretaris-generaal heb gemaakt. Hij vond een overdracht aan het Rijksarchief met een verzegeling voor 50 jaar een goede oplossing.³⁷

De afspraak met het toenmalige Algemeen Rijksarchief – nu Nationaal Archief – werd enkele dagen later vastgelegd in deze verklaring:

Deze dagboek aantekeningen van Jhr. Mr. A.J.M. van Nispen tot Pan-nerden, gemaakt als secretaris-generaal van het ministerie van Alge-

mene Zaken in de jaren 1964 tot 1972, moeten verzegeld blijven tot het jaar 2023. Indien daarna voor wetenschappelijke doeleinden deze aantekeningen bestudeerd worden zou, alvorens tot publikatie wordt overgegaan, toestemming moeten worden gevraagd aan een vertegenwoordiger van de minister-president, en overleg worden gepleegd met diegenen van mijn kinderen die dan nog in leven zijn.³⁸

Het ‘ambtelijke dagboek’ is – in de hoofdstukken 5 tot en met 9 – opgenomen in deze publicatie. Weggelaten zijn aan het dagboek toegevoegde handgeschreven kladaantekeningen, brieven van en aan derden, krantenknipsels en andere losse stukken. Omdat Van Nispen ook na het opstarten van dit gedicteerde dagboek thuis doorging met het maken van notities in ‘particuliere’ dagboeken, is ervoor gekozen de twee dagboekvarianten te integreren. In de betreffende hoofdstukken is herkenbaar weergegeven welke notities afkomstig zijn uit het handgeschreven particuliere dagboek (👉) en welke uit het ambtelijke (👈).

De bewerking

Van Nispen maakte de notities in zijn dagboeken tussen zijn vele bezigheden door, soms in haast. Dat had gevolgen voor de tekst. Hij schreef er zelf over:

Het is mogelijk dat er later wat belangstelling voor mijn aantekeningen bestaat. Ik wil bij mijn toekomstige lezers dan clementie bepleiten. Haastig, snel typende en zonder mij tijd te gunnen mooi te formuleren of de tekst nog eens na te lezen heb ik deze aantekeningen in ‘verloren minuutjes’ tussen veel ander werk door gemaakt. Er zullen wel taalfouten in zitten. Er zullen zinnen bij zijn die slecht lopen. De woordkeus is banaal. Men zal de sporen vinden van vermoeidheid die ik voelde toen ik de aantekeningen maakte. Mijn enige illusie is dat men zal willen toegeven: beter toch zo dan helemaal niets.³⁹

De bewerkers hebben beoogd de authenticiteit van de dagboeken te behouden. Niettemin is ervoor gekozen om met het oog op de leesbaarheid minimale aanpassingen van de tekst door te voeren. Het gaat dan om sporadische woordaanvullingen, toevoeging of juist schrapping van leestekens met als doel de zinnen begrijpelijk(er) te maken, en om het corrigeren van evidente typefouten.

Van de particuliere dagboeken hebben de kinderen van Van Nispen een ruime selectie ter beschikking gesteld. Alweer met het oog op de leesbaar-

heid zijn niet overal waar passages ‘ontbreken’ markeringen aangebracht. Slechts weglatingen tussen en in zinnen van dezelfde dagnotitie uit deze particuliere dagboeken zijn vervangen door [...].

De toegevoegde annotatie voorziet de woorden van Van Nispen van context, uitleg en een enkele literatuurverwijzing. De informatie in de noten is gebaseerd op de relevante wetenschappelijke en journalistieke literatuur en op de destijds verschenen dagbladen, die tegenwoordig voortreffelijk worden ontsloten via Delpher.nl. Deze website was een zeer behulpzame bron. Het personenregister is verrijkt met summiere persoonsgegevens, om een beeld te schetsen van de netwerken waarin Van Nispen verkeerde, de personen die hij ontmoette en met wie hij samenwerkte, en de mensen die hem inspireerden. Voor het samenstellen van dit register is gebruikgemaakt van diverse biografische en genealogische bronnen, waaronder de biografische database van Nederlandse parlementsleden op Parlement.com en – wederom – Delpher.nl. Daarnaast zijn velen behulpzaam geweest bij het achterhalen van ontbrekende persoonsgegevens.

De hoofdstukindeling van het boek volgt niet de nummering van de dagboeken zelf, maar de namen van de negen premiers onder wie Van Nispen loyaal, maar niet onkritisch heeft gediend. Dat heeft onvermijdelijk hoofdstukken van sterk verschillende omvang tot gevolg, maar past bij het streven om met deze dagboekuitgave een scherper beeld te geven van de ontwikkeling van de politiek-bestuurlijke en ambtelijke top van ons land in de periode 1946-1972.

Woorden van dank

Deze uitgave van de dagboeken van A.J.M. van Nispen tot Pannerden is een publicatie van het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis (c p g), verbonden aan de Radboud Universiteit te Nijmegen. Het boek kwam mede tot stand dankzij de steun van het bestuur van de Stichting Parlementaire Geschiedenis en het bestuur van de Faculteit der Letteren van de Radboud Universiteit.

Dank zijn wij ook verschuldigd aan de kinderen van Van Nispen voor het beschikbaar stellen van de particuliere dagboeken. In het bijzonder geldt dat Van Nispens oudste zoon Frans, die een grote betrokkenheid toonde bij het project en op vele manieren behulpzaam was bij het vervolmaken van het manuscript. Dit boek was er zonder hem niet gekomen.

Graag danken wij eveneens het ministerie van Algemene Zaken, van 1946 tot 1972 de werkgever van de dagboekschrijver. In de beginfase was plaatsvervangend secretaris-generaal (en historicus) Bart van Poelgeest ons zeer behulpzaam.

Dank gaat ook uit naar het Nationaal Archief (NA), de beheerder van het ambtelijk dagboek-Van Nispen. Dit dagboek maakt op het NA deel uit van het rijke archief van het ministerie van Algemene Zaken, waarvan ook andere inventarisnummers nuttige gegevens voor deze publicatie opleverden. Datzelfde geldt voor het archief van de Vincentiusvereniging Nederland, dat berust bij het Katholiek Documentatie Centrum (KDC) in Nijmegen.

Woorden van dank zijn er ook voor Irene Helsen, die na dertig jaar begin 2024 afzwaaide als secretaresse van het CPG; zij transcribeerde voor ons het ambtelijk dagboek. In de eindfase verrichtte ook haar opvolgster Maaïke van Deelen-Kamps nog hand-en-spandiensten en waren Anne Bos en Carla Hoetink behulpzaam bij het maken van het omvangrijke personenregister. Eerder leverden Dick de Mildt en Marcel Verburg onmisbare hulp bij het zoekwerk naar biografische en genealogische gegevens van de talrijke personen die in de dagboeken-Van Nispen voorkomen. Wij zijn ook hen erkentelijk.

Op speciale wijze geldt onze dank uiteraard dagboekschrijver ‘Buurt’ van Nispen, die decennia geleden besloot zijn ervaringen en gedachten aan het papier toe te vertrouwen en uiteindelijk ook beschikbaar te stellen voor latere onderzoekers. Dat besluit kan niet genoeg geprezen worden.

Alexander van Kessel en Carla van Baalen

Mei 2024